

Oyun Hakkının Uzağında Yaşamak: Türkiye’de İçgöç ve Çocuk Emegi*

Bülent ŞEN**
Fatih KAHRAMAN***

ÖZET

Küreselleşme süreciyle birlikte tüm dünyada ekonomik ve toplumsal yaşamda etkisini hissettiren enformelleşme süreci, yeni dönemin kurallarını güvencesizlik ve esneklik kavramları çerçevesinde inşa etmiştir. Enformelleşme sürecinin etkisi az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşayan dezavantajlı kesimlerin aleyhine işlemektedir. Yoksulluktan kurtulmak için enformelin içinde çözümler üretmek zorunda kalan yoksul ailelerin, yoksullukla mücadele stratejisi olarak başvurdukları çocuk emegi, çocuklar için farklı istismar biçimlerini beraberinde getirmektedir. Çocuğun çalışması ise, eğitim, sağlıklı bir çevrede büyüme, yeterli düzeyde beslenme gibi en temel haklarından çoğu zaman mahrum kalmasına neden olmaktadır. Bu çalışma, İstanbul tarihi kent merkezinde yer alan Eminönü-Süleymaniye Bölgesi’nde, tamamı bekâr odalarında kalan ve çoğunluğu hane üyeleri ile birlikte yine bu bölgede istihdama katılan göçmen çocuk işçiler ile yapılan alan araştırması niteliğindedir. 20 çocuk işçi ile derinlemesine mülakatlar gerçekleştirilmiştir. Elde edilen veriler kategorik içerik analizi yöntemi ile değerlendirilerek çocuk işçiliğinin İstanbul kent merkezindeki görünümü ve Türkiye’deki iç göç, yoksulluk ve istihdam ilişkisi saptanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Çocuk işçiliği, enformelleşme, göç, yoksulluk, bekâr odaları.*

Grow Away From Game of the Right: Child Labour and Internal Migration in Turkey

ABSTRACT

As a zeitgeist of the current globalization trend, informalization process, which effects on economic and social life of the world, have constructed new rules shaped by surrounding with two notions, insecurity and flexibility. Penetration of the informalization process works against disadvantaged groups, particularly in developing or underdeveloped countries. Child labour as a strategy, which was applied for escaping from poverty by poor families who have to produce a solution to their own poverty in informal, bring along a various forms of abuses for the children. Entering labour force of a child causes violence against basic human rights of the children such as education, growing in healthy environment, and the intake of healthy nutrition. Therefore, the current field study have focused on the immigrant children who not only entering the labour force with their house hold members but also living with them in the bachelor rooms at Eminönü-Süleymaniye district in which situated at the historical city centre of İstanbul. The data was recruited from 20 child employees in that district by using deep interview technique. Categorical Content Analysis was conducted to be able to evaluate data in terms of both phenomena of child labour in the city centre of İstanbul and the relationship among internal migration, poverty, and employment.

Key Words: *Child labour, informalization, migration, poverty, bachelor rooms.*

* Bu çalışmanın alan kısmının hazırlanmasında TÜBİTAK tarafından desteklenen ve devam etmekte olan 111K145 nolu projenin verilerinden yararlanılmıştır.

** Yrd. Doç. Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, bulentime@gmail.com

*** Arş. Gör., Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, fatibkabraman@ymail.com

Giriş

İstihdama katılan farklı kesimler arasında özellikle çocuklar, emeğin en savunmasız ve dirençsiz hallerini oluşturmaktadır. Dünyada ve ülkemizde birçok ulusal ve uluslararası kuruluşun raporlarında, acil çözüm ibaresi ile yer alan ve dünyanın en önemli on sorunu arasında gösterilen çocuk işçiliği gün geçtikçe toplumsal ve ekonomik yaşamda farklı yüzlerle bireyleri karşılamaktadır. İstihdama katılmak zorunda kalan çocukları, toplumsal yaşamın, sosyal dışlanma ve yaşanan topluma sağlıklı bir şekilde uyum sağlayamama tehlikesi karşılarken, istihdamın tehlikeli ve ucuz alanları ise ekonomik dünyanın sessiz aktörleri olan çocukları hiç düşünmeden kabul etmektedir. Bu kabul, kuşkusuz her şeyin ekonomik bağlamda karşılığı olduğuna inanan görüşleri ve aktörleri memnun ederken, çocukların sağlıklı bireyler olarak toplumsallaşma sürecine katılabilme şanslarını olumsuz etkilemektedir. Bireylerin sağlıklı bir şekilde katılmadıkları toplumsal sürecin bir parçası olmalarını beklemek de, boş bir temenniden öte anlam taşımamaktadır.

1970’lerin ikinci yarısından itibaren sosyal devletin küresel düzlemde yaşadığı kriz, hanelerin yoksullaşmasını beraberinde getirmekle birlikte dezavantajlı kesimler için piyasanın farklı aktörleri çözüm olarak ön plana çıkmıştır. Bu değişikliklerin coğrafyalara, özelde kentlere yansımaları ise toplumsal eşitsizliklerin daha da görünür hale gelmesi şeklinde ortaya çıkarken, eşitsizliklerin sonucunu hissedenler arasında çocuklar önemli yer tutmaktadır¹. Çalışmak zorunda kaldığı için temel haklarından yararlanamayan çocuklar, yoksul hanelerin yoksullukla başetme stratejisinde önemli aktörler olmakla birlikte, kentlerdeki görünürlükleri de gittikçe artmaktadır.

Çocuk Emegi ve İşçileşme Süreci: Kavramsal ve Tarihsel Giriş

Çocuk işçiliği üzerine tartışmalara geçmeden önce bu kavramın bileşenlerinden olan çocuk tanımına/içeriğine göz atmak yararlı olacaktır. 20 Kasım 1959 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nda kabul edilen Çocuk Hakları Bildirisi’nde, 18 yaşın altında yer alan bireyler çocuk olarak tanımlanmıştır². Bu bildirinin özellikle dördüncü ve dokuzuncu ilkelerinde, çocukların sosyal güvence ve sağlıklı gelişme imkânlarına sahip olmaları kadar bunu engelleyici koşullara/uygulamalara yapılan vurgu dikkat çekmektedir:

“Dördüncü ilke; Çocuklar sosyal güvenlikten yararlanmalı, sağlıklı bir biçimde büyümesi için kendisine ve annesine doğum öncesi ve sonrası özel bakım ve korunma sağlanmalıdır. Çocuklara yeterli beslenme, barınma, dinlenme, oyun olanakları ile gerekli tıbbi bakım sağlanmalıdır. Dokuzuncu ilke; Çocuklar her türlü istismar, ihmal, ve sömürüye karşı korunmalı ve hiçbir şekilde ticaret konusu olmamalıdır. Çocuk uygun bir asgari yaştan önce çalıştırılmayacak, sağlığını ve

¹ UNICEF’in 2011 yılında yayınladığı *Türkiye’de Çocukların Durumu* raporunda yoksulluğa maruz kalan çocukların oranı yetişkinlerden daha fazla iken 15 yaşından küçük çocukların neredeyse dörtte biri ulusal yoksulluk sınırı altında iken kırsal bölgelerde ise bu oran beşte iki düzeyinde yaşanmaktadır. Detaylı tartışma için bkz. UNICEF, *Türkiye’de Çocukların Durumu Raporu- 2011*, <http://panel.unicef.org.tr/vera/app/var/files/s/i/sitan-tur.pdf>, 15 Eylül 2012.

² Kentsel dünyada çocuğun küresel görünümü için Bkz. UNICEF, 2012. *The State of the World’s Children 2012: Children in an Urban World*, http://www.unicef.org/sowc/files/SOWC_2012-Main_Report_EN_21Dec2011.pdf, 5 Kasım 2012.

eğitimini tehlikeye sokacak fiziksel, zihinsel ve ahlaki gelişmesini engelleyecek bir işe girmeye zorlanmayacak ve izin verilmeyecektir³.”

Çocuğun, korunması, aynı zamanda sağlıklı bir şekilde gelişiminin sağlanabilmesi için her türlü istismardan uzak tutulması gereken birey olduğu düşüncesinin oluşumu ise sancılı bir sürecin sonucudur. Çocuk işçiliği, 18. ve 19. yüzyıllarda yoğun tartışmaların gerçekleştirildiği sorun alanlarından biridir. Tüm dünyayı farklı dönemlerde ve boyutlarda etkileyen sanayileşme deneyiminin toplumsal ve ekonomik yansımaları, deneyimin ilk dönemlerinde çocuğun ucuz işgücü olarak görülmesini beraberinde getirirken, sanayileşme süreci ile bağlantılı olarak çocuk işçiliğinin tarihini göç ve kentleşmenin tarihinden ayrı olarak değerlendirmek de imkânsız hale gelmiştir. 1802’de kabul edilen ilk iş yasası ile çocuk işçilerin günlük çalışma süreleri 12 saat ile sınırlandırılmış, fakat yasa teoride kalmış, uygulamaya konulamamıştır. 1830 yılında İngiliz Parlamentosu tarafından çocuk işçilerin sorunlarını araştırmak için kurulan komisyon, tekstil sektöründe çalışan bir çocuk işçinin, sabah 6’dan akşam 8’e kadar ortalama 14 saat çalıştırıldığını tespit etmiştir. 1833 yılında çıkarılan İş Yasası ile dokuz yaşından küçük çocukların tekstil fabrikalarında çalışması yasaklanmıştır. Aynı yasa, 9-13 yaş arası çocukların çalışma süresini günlük 9, haftalık 48 saat olarak belirlerken; 14-18 yaş arası çocukların ise günde 12, haftada 69 saat çalışabileceklerine karar kılmıştır⁴.

20. Yüzyıl içerisinde Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)’nun kurulmasıyla, çocuk işçiliği uluslararası düzlemde ele alınan ve önem verilen bir sorun alanı haline gelmiştir. Uluslararası Çalışma Konferansı’nın 1919 yılındaki toplantısında ILO, çocuk işçiliğine ilişkin ilk sözleşme olan, 5 numaralı En Az Çalışma Yaşı (Endüstri) Sözleşmesi’ni kabul etmiştir. Bu sözleşme, 14 yaşından küçük çocukların endüstriyel işletmelerde çalışmalarını yasaklamıştır. 5 numaralı sözleşmeyi izleyen 50 yıl boyunca, 9 sözleşme daha kabul edilmiş ve bunlar endüstri, tarım, denizcilik, endüstri-dışı, balıkçılık yer altı işleri gibi farklı sektörlerde en az çalışma yaşını düzenlemiştir. Özellikle 1973-1999 arası dönemde⁵ çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik birçok eylem programı, bildirge ve sözleşme kabul edilmiştir⁶.

ILO’nun 1973 yılında kabul ettiği 138 sayılı sözleşme, 15 yaşını doldurmamış kişileri çocuk işçi veya çalışan çocuk olarak kabul ederken, 15-24 yaş arasını genç işçi olarak kabul etmektedir. ILO’nun 1999 yılında kabul ettiği bir diğer sözleşme olan *Kötü*

³ On ilkedden oluşan Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi için bkz. BM, 1959, http://www.unicef.org/lac/spbarbados/Legal/global/General/declaration_child1959.pdf, 22 Eylül 2012.

⁴ Çocuğun işçileşme sürecinin tarihsel görünümü için Bkz. Jeremy Seabrook, *Children of Other Worlds: Exploitation in the Global Market*, Pluto Press, London-Sterling-Virginia, 2001; Duncan Townson, *Dictionary of Modern History*, Penguin Books, London, 1994; Aziz Çelik, Çocuğun İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü Üzerine, *Birikim Dergisi*, Sayı. 192, 2005.

⁵ ILO,1992’de Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılması Uluslararası Programı’nı (IPEC) başlatmıştır. Bu proje çocuk işçiliği ile mücadele eden ulusal programlara teknik yardım da dahil olmak üzere uluslararası destek sağlamak için oluşturulmuştur. ILO, 1999’da 182 sayılı Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (No. 182) ve 190 sayılı tavsiye kararını kabul etmiştir. Sözleşme 18 yaşın altındaki bütün kız ve erkek çocuklara uygulanacaktır. Detaylı tartışma için bkz. Kadriye Bakırcı, *Çocuk ve Genç İşçilerinin Haklarının Korunması*, Beta Yayınları, İstanbul, 2004.

⁶Çocuk İşçiliğinin 20. yüzyılda yaşadığı dönüşüm için bkz. Aziz Çelik, Çocuğun İşçiliğinin Bitmeyen Öyküsü Üzerine, *Birikim Dergisi*, Sayı. 192, 2005; Kadriye Bakırcı, *Çocuk ve Genç İşçilerinin Haklarının Korunması*, Beta Yayınları, İstanbul, 2004; Zeki Aşar- Eren Ögütoğulları “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği İle Mücadele Stratejileri”, *Sosyal Güvenlik Dergisi* Cilt 39, Sayı 9, Kasım 2012.

Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi’nde ise kötü şartlarda çalışan çocuklar için yaş sınırı 18 olarak belirlenmiş ve 18 yaşın altında olan kişilerin çocuk olarak kabul edilmesini belirtmiştir. Ülkemizdeki 4857 sayılı İş Kanunu’da ILO’nun 138 nolu Sözleşmesini temel almakta ve 15 yaşına kadar olanları çocuk işçi olarak kabul ederken, 15-24 yaş arasını ise genç işçi olarak kabul etmektedir⁷. Çocuk işçiliği ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ve yoksullukla mücadelede uygulanan politikalara bağlı olarak farklılaşmasına rağmen, çocuk emegi hem yoksul hanelerin geçim kaynağı olmakta, hem de kayıt dışılığın yaygın olduğu enformel sektörlerde esnek istihdam rejimine uygun ucuz ve sessiz işgücü olması bakımından tercih edilmektedir.

Dünya’da ve Türkiye’de Çocuk İşçiliğinin Görünümleri

Çocuk işçiliği hem dünyada hem de Türkiye’de önemli sorunlar arasında yer almakla birlikte, toplumsal ve ekonomik olarak birçok problemi de beraberinde getirmektedir. Farklı boyutları olan bu sorun, tüm dünyada yaklaşık 216 milyon çocuğun başta eğitim ve sağlık olmak üzere temel haklarından yararlanmalarını engellemektedir. ILO’nun 2010 yılında yayınladığı “*Global Child Labour Development: Measuring trends from 2004 to 2008*” Raporu’nda tüm dünyada çocuk işçi sayısı 216 milyon olarak belirlenmiş ve bu çocuk işçilerin 115 milyonu ise tehlikeli işlerde çalışan çocuklar olduğu tespit edilmiştir. Çocuk işgücünün cinsiyet açısından dağılımına bakıldığında (Tablo-1) erkek işgücünün sayısı 127,761 bin ile %59,3’e denk gelirken, kız işgücünün oranı ise 87,508 ile %40,7’dir⁸.

Tablo-1: Çocukların Çeşitli Şekillerde Çalışma Tahminleri 2004 ve 2008

	Toplam Çocuk (‘000)	İstihdamda Yer Alan Çocuk		Çocuk İşçi		Tehlikeli İşler	
		(‘000)	%	(‘000)	%	(‘000)	%
Dünya							
2004	1,566,300	322,729	20,6	222,294	14,2	128,381	8,2
2008	1,586,288	305,669	19,3	215,269	13,6	115,314	7,3
Erkek							
2004	804,000	171,150	21,3	119,575	14,9	74,414	9,3
2008	819,891	175,777	21,4	127,761	15,6	74,019	9,0
Kız							
2004	762,300	151,579	19,9	102,720	13,5	53,966	7,1

⁷ ILO’nun Çocuk İşçiliğinin önlenmesine yönelik attığı iki önemli adım için Bkz. ILO, 1973. İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 Nolu Sözleşme, http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/ilo_138.htm, 7 Ekim 2012;

ILO, 1999. Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi (182 Nolu Sözleşme), <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/soz182.htm>, 7 Ekim 2012.

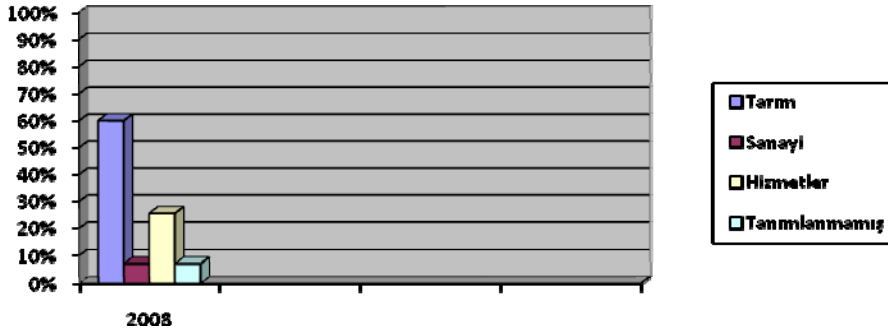
⁸ ILO’nun çocuk işçiliğine ilişkin verileri için Bkz. ILO, 2010a. Global Child Labour Development: Measuring trends from 2004 to 2008, Geneva, <http://www.ilo.org/ipecinfo/product/view/Product.do?productId=13313>, 6 Kasım 2012; ILO, 2012. IPEC action against child labour 2010–2011: Progress and future priorities, <http://www.ilo.org/ipecinfo/product/download.do?type=document&id=19735>, 8 Kasım 2012.

2008	766,397	129,892	16,9	87,508	11,4	41,296	5,4
5-14 Yaş							
2004	1,206,500	196,047	16,2	170,383	14,1	76,470	6,3
2008	1,216,854	176,452	14,5	152,850	12,6	52,895	4,3
15-17 Yaş							
2004	359,800	126,682	35,2	51,911	14,4	51,911	14,4
2008	369,433	129,217	35,0	62,419	16,9	62,419	16,9

Kaynak: ILO, 2010a, "Global Child Labour Development: Measuring Trends from 2004 to 2008", Geneva, p.vi.

Çocuk işgücünün sektörel dağılımına bakıldığında ise (Şekil-1) tarım sektöründe çalışanların oranı %60, sanayi sektöründe çalışanların oranı %7 olurken hizmetler sektöründe çalışanların oranı ise %26'dır⁹.

Şekil-1: Dünya'da Çocuk İşgücünün Sektörel Dağılımı

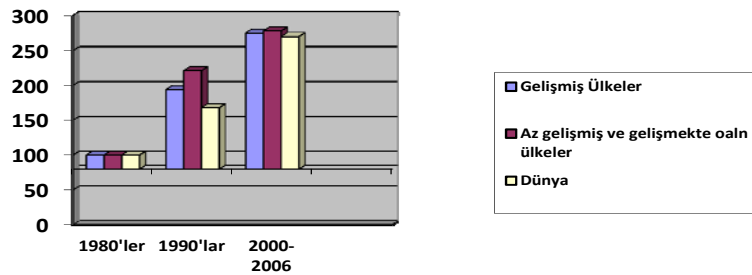
Kaynak: ILO, 2010a, "Global Child Labour Development: Measuring trends from 2004 to 2008", Geneva, p.13.

Çocuk işçiliğinin süregelenleşmesinde küresel düzlemde kuşkusuz birçok faktör önemli rol oynamaktadır. Bu etkenlerden en tartışılması ise küreselleşme ve ilişkili olduğu enformel istihdamdır. Özellikle 1980 sonrasında tüm dünyada etkisini hissettiren neo-liberal küreselleşme dalgası ekonomik ve toplumsal olarak birçok değişimi beraberinde getirmiştir. İstihdam alanında enformelleşme ve güvencesizleşme ile eş güdümlü giden bu süreç, toplumsal düzlemde ise eşitsizliklerin derinleşmesini ve ülkeler arasında gelir eşitsizliklerinin artmasına neden olmuştur. Artan gelir eşitsizliklerinin kentlere yansması ise yoksulluk ve enformel ilişki ağlarının görünür kılınması ile anlaşılmıştır. Küreselleşmenin toplumsal kurum ve alanlara doğru uyguladığı aşındırma politikaları meyvesini; ülkeler ve bölgeler arasında ortaya çıkan gelir eşitsizliği, artan kentsel ve kırsal yoksulluk, istihdama katılmak zorunda bırakılan daha çok çocuk ve en temel haklarından yararlanamayan kitleler olarak ortaya çıkarmaktadır. Dünya Bankası'nın Küresel Ekonomik Görünüşler 2000 Raporu'nda gelişmekte olan ülkelerde 2008 yılı için günde 2 ABD Doları kazançla yaşamını

⁹ ILO, 2010, a.g.r., ss.5-9.

sürdüreceği 2.8 milyar insan tahmini yapılmaktadır¹⁰. Yine ILO’nun 2009 yılı raporunda da görüleceği ve Çaşkurlu¹¹’nin belirttiği üzere, 1980 ve 2006 yılları arasında Gini katsayısı ile ölçülen ülke içi gelir eşitsizliği gelişmekte olan ülkelerde %275 olarak belirlenmiştir. Gelişmiş olan ülkelerde %278 ve dünyada %270 gibi oranlar ise gelir eşitsizliği ve kutuplaşmanın gelişmiş ülkeleri de içine alacak şekilde genişlediğini ve küresel bir olgu haline geldiğini ortaya koymaktadır (Şekil-2).

Şekil-2: Dünya Geneline Gelir Eşitsizliği Oranları (1980-2006)

Kaynak: ILO, 2009, *World of Work Report 2009*, The Global Jobs Crisis and Beyond, ILO, Geneva.

Bu çerçevede değerlendirilebilecek olan bir başka rapor ise 2010 yılında Birleşmiş Milletler’in yayınladığı “*Human Development Report: Innovative New Measurements Chart Impact of Poverty, Gender, Inequality*” isimli çalışmadır. Rapor, 144 ülkenin çoklu yoksulluk endeksine göre, 144 ülkede toplam 1.4 milyar insanın günlük 1.25\$ ve altında gelir elde ettiğini ortaya koymuştur¹². Küresel düzlemde eşitsizliklerin derinleşmesi şeklinde cereyan eden gelişmeler, dezavantajlı kesimler ve bunlar arasında da refah arayışı içinde hareketli nüfusu oluşturan göçmenlerin eşitsiz piyasa ilişkilerine dahil olmalarına neden olmaktadır. Bireylerin daha gelişmiş bölgelere doğru göç etme durumu yetişkin göçmen emeği yanında çocukların da istihdamın ucuz emeği olarak kullanılmasını kaçınılmaz hale getirmektedir.

Küreselleşme koşullarında ortaya çıkan ekonominin yeni örgütlenmesinde sistemden dışlanan, pazarlık konumları en zayıf, kutuplaşmış işgücü piyasası içinde formel iş olanaklarına erişme imkanları ve kapasiteleri en düşük birey ve gruplar için enformel sektör adeta tek fırsat alanı haline gelmiştir. Geçici-güvencesiz işler, sürekli iş değiştirme, düşük ücret, düşük vasıf, enformel sektörde yoğunlaşma, dönüştürme kapasitesinin düşüklüğü, yoksulluk, ekonomik yoksulluk ile birlikte çoğu kez

¹⁰ WB, 2000. Global Economic Prospects and the Developing Countries, <http://siteresources.worldbank.org/INTGEP/Resources/3353151257198928325/GEP2000FullText.pdf> 7 Kasım 2012.

¹¹ Sibel Çaşkurlu, ‘Küreselleşen İşgücünün Krizi ve Küresel Eşitsizlik’, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 21, Sayı.77, 2010, s.76.

¹² UN, 2010. Human Development Report: Innovative New Measurements Chart Impact Of Poverty, Gender, Inequality, <http://hdr.undp.org/en/media/PR2-HDR10-3Indices-E-rev5.pdf>, 9 Eylül 2012.

mekansal ve sosyal dışlanmanın birlikte deneyimlenmesi dönüşümün karakteristik özelliğini yansıtmaktadır. Post-fordist üretim sistemlerinin yaygınlaşması ile imalatın çevre ve yarı çevre ülkelere kayması, emeğin değerini düşürücü düzenlemelerle sözleşmeli, yarı zamanlı esnek ve geçici çalışma biçimlerinin geliştirilmesi, işgücü piyasasının kutuplaşması, devletin tarım sektöründen çekilmesi bu yeni durumun göstergeleri arasında yerini almıştır¹³. Özellikle düşük nitelikli işgücü karakterine sahip göçmenlerin dahil olduğu kentsel entegrasyon ve kentsel istihdam ilişkileri, enformel sektördeki yoğunlaşma kadar kentsel yeni yoksulluğun genişlemesini de açıklayıcı özellikler barındırmaktadır. İşsizler, göçmenler, ırk, etnisite ve toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin dezavantajlı tarafında yer alanlar kadar mevsimlik işçiler ve çalışan çocuklar (çocuk işçiler) örgütlenen yeni sisteme farklı biçimde ama dezavantajlı olarak yeniden dahil olmalarına izin verilen grupları oluşturmaktadır.

Çocuk işçiliğinin ülkemizdeki görünümünün tespiti ve alternatif politikaların geliştirilmesi için farklı raporlar hazırlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye İstatistik Kurumu tarafından ILO/IPEC (Çocuk İşçiliğinin Sona Erdirilmesi Programı) teknik desteği ile Türkiye’de çalışan çocuklarla ilgili veri tabanı oluşturmak, çalışan çocukların çalıştıkları sektörleri, çalışma koşullarını, sosyo-ekonomik durumlarını ortaya koymak amacıyla 1994, 1999 ve 2006 yıllarında çocuk işgücü araştırmaları (Tablo-2) yapılmıştır.

Tablo-2: Çocuk İşgücü Temel Göstergeleri (Bin Kişi)

	1994	1999	2006
Kurumsal olmayan sivil nüfus	59,736	65,422	72,957
0-5 yaş grubundaki nüfus	8,469	7,93	8,479
6-14 yaş grubundaki nüfus	10,945	11,938	12,477
6-17 yaş grubundaki nüfus	14,968	15,821	16,264
İstihdam (6 yaş +)	20,984	22,124	22,963
İstihdam (6-14 yaş)	958	609	318
İstihdam oranı (6-14 yaş)	40398	40183	40331
İstihdam (6-17 yaş)	2,269	1,63	958
İstihdam oranı (6-17 yaş)	40224	40247	40426
Kent	611	478	457
Kır	1,659	1,151	502
Erkek	1,372	955	632
Kadın	898	675	326
Tarım	1,51	990	392
Tarım-dışı	759	640	566
Ücretli veya yevmiyeli	648	617	513
Kendi hesabına veya işveren	52	28	26
Ücretsiz aile işçisi	1,57	985	420

Kaynak: TÜİK, (2006). Çocuk İşgücü Araştırması, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=482>, 10 Eylül 2012.

¹³ Betül Altuntaş, “Enformel Bir Emek Biçimi Olarak Sokak Toplayıcılığı”, *Toplum ve Bilim*, S.112, 2008, s.33.

TÜİK’in gerçekleştirdiği çocuk işgücü araştırma sonuçlarına göre ülkemizde 6-17 yaş grubunda yer alan ve ekonomik faaliyetlerde çalışan çocukların sayısı 1994 yılında 2 milyon 269 bin iken, 1999 yılında 1 milyon 630 bine, 2006 yılında 958 bine düştüğü görülmektedir. Araştırmanın yapıldığı 1994-2006 yılları arasında çalışan çocukların sayısında 1 milyon 311 binlik bir azalmanın olduğu gözlemlenmektedir. Bununla beraber kentsel ve kırsal kesimler arasında da çocuk istihdamı rakamlarında önemli farklar bulunmaktadır. Kentsel kesimlerde çocuk istihdamı 1994 yılında 611 bin, 1999 yılında 478 bin, 2006 yılında 457 bin olarak gerçekleşirken, kırsal kesimde bu rakamlar; 1994 yılında 1 milyon 659 bine, 1999 yılında 1 milyon 151 bine, 2006 yılında da 502 bine düşmüştür. Böylelikle 1994-2006 yılları arasında hem kentsel hem de kırsal kesimde çocuk istihdamında gözle görülür bir azalma yaşanmıştır. Çocuk işçiliğinin ülkemizdeki sektörel dağılımına bakıldığında, tarımda 392 bin, sanayide 271 bin, hizmette 89 bin ve ticarete 205 bin olmakla beraber 958 bin çocuk işgücü piyasası içerisinde yer almaktadır¹⁴.

Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu Araştırma Enstitüsü’nün (DİSK-AR), TÜİK Çocuk İşçiliği İstatistikleri (1994, 1999, 2006) ve ILO (2000-2004 ve 2004-2008) eğilim araştırması sonuçlarını kullanarak yaptığı hesaplama göre, ev içi çalışan çocuk sayısındaki devasa artış çocuk emeğinin azalmadığını aksine ev içine çekilerek artışı sürdürdüğünü ortaya koymaktadır. Diğer yandan ‘en kötü şartlarda’ çalışan çocukların da toplam çocuk istihdamındaki payı artmıştır. Çocuk istihdamına yönelik rakamlardaki düşüş ise bir önceki döneme göre hız kesmiştir. Raporun ortaya koyduğu çarpıcı tespitlerden birisi de, Türkiye’nin “Avrupa’nın Çin’i”, Doğu illerinin ise “Türkiye’nin Çin’i” olmaya doğru ilerlediği yönündedir. Ucuz istihdam stratejisi; çıraklık, stajyerlik vb. uygulamalar; ayrıca kuralsızlık, esneklik ve güvencesizlik ekseninde yaygınlaşan çalışma biçimleri çocuk işçiliği açısından Türkiye’yi riskli ülkeler grubuna sokmaktadır. Zira, iş kazalarında Çin ile rekabet eden Türkiye, şimdi de çocuk işçiliğinde Asya tipi bir modele kayma tehlikesi ile karşı karşıyadır¹⁵.

Türkiye’de toplamda bir milyona yaklaşan çocuk işgücünün kaygı verici boyutlara ulaştığı görülmektedir. Maplecroft’un 2012 yılında yayınladığı Dünya Çocuk İşçiliği Risk Endeksi’ne göre Türkiye çocuk işgücü açısından yüksek riskli (high risk) ve dikkatle izlenmesi gereken ülkeler arasında yer almaktadır (Şekil-3)¹⁶. Maplecroft’un tespitini destekler nitelikteki tespitler ise DİSK’in 2012 yılında sunduğu Çocuk İşçiliği Raporu’nda yer almaktadır. 1994-1999 yılları arasında istihdamdan çekilen çocuk işçi sayısı yıllık ortalama 128 bin iken, 1999-2006 yılları arasında bu rakamda ciddi bir düşüş gerçekleşerek 74 bine gerilemiştir. Ancak rakamlardaki bu düşüşün nedeni, çocuk işçilerinin istihdamdaki yerinin görünür sektörlerden ev işleri gibi tespit edilmesi daha güç alanlara kaymasının neden olduğu raporda belirtilmiştir. Öyle ki istihdam içinde değerlendirilmeyen ‘ev işleri’nde çalışan çocukların sayısı 1999 yılında 4 milyon 447 bin iken, 2006 yılında bu sayı 7 milyona ulaşmıştır. Böylelikle 5-17 yaş arası toplam çalışan çocukların (istihdama katılan ve ev içinde çalışan) oranı yüzde 49 olmuştur. Bu

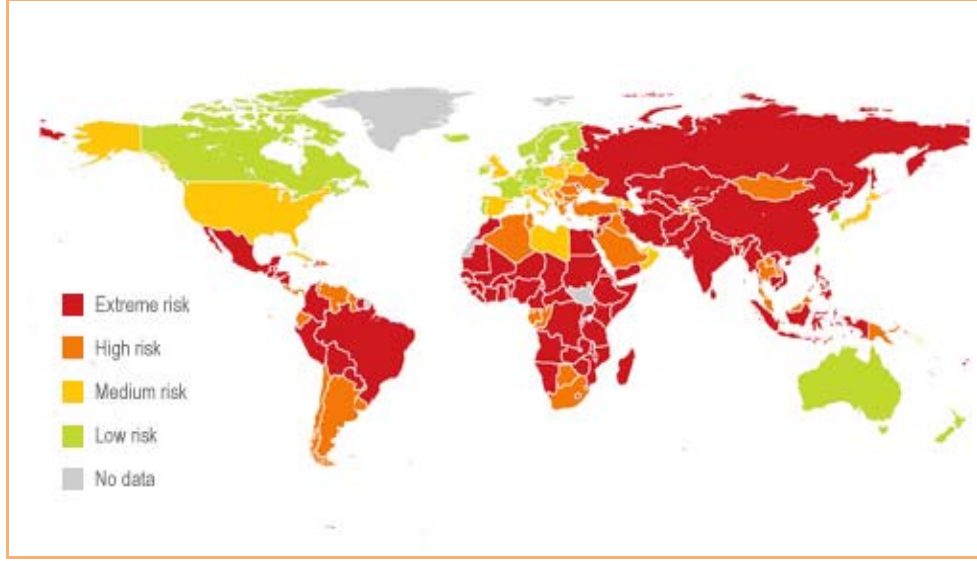
¹⁴ TÜİK, 2006, Çocuk İşgücü Araştırması, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=482>, 10 Eylül 2012.

¹⁵ DİSK, 2012 Çocuk İşçiliği Raporu. <http://diskar.cocuk.isciliği.raporu.doc>, 27 Nisan 2012.

¹⁶Maplecroft, Child Labour Global Index- 2012, http://maplecroft.com/about/news/child_labour_2012.html, 3 Kasım 2012.

nedenle uluslararası rapor ve tartışmalarda yüksek risk grubunda yer alan Türkiye için çocuğa ilişkin alanlar (eğitim, sağlık, istihdam vb.) dikkatle üzerinde durulması gereken ve çözüme yönelik yapısal politikaların uygulanması gereken zorunlu alanlar olarak öne çıkmaktadır¹⁷.

Şekil-3: Çocuk İşgücü Endeksi (2012)

Kaynak: Maplecroft, Child Labour Global Index- 2012, http://maplecroft.com/about/news/child_labour_2012.html

Göç, Yoksulluk ve Enformelleşme ile İlişkili Olarak Türkiye’de Çocuk İşçiliği

Birçok gelişmekte olan ülkede olduğu gibi Türkiye’de de, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde kırdan kente göç şeklinde gerçekleşen nüfus hareketlerinin hızlanması durumuyla karşılaşmıştır. Türkiye’de, özellikle 1940’ların sonlarından itibaren, kırdan kente göç eden kitlelerin artışıyla birlikte işportacılık, ayakkabı boyacılığı, hamallık, seyyar satıcılık ve kapıcılık gibi örgütsüz, güvencesiz, düşük ücretli, emek yoğun, gelecek kaygısının yüksek olduğu iş kollarındaki nüfusun kentlerde birikmesi ve enformel/marjinal sektörde yoğunlaşması söz konusu olmuştur. İçduygu vd. bu dönemi - göçmen nüfusun kentsel istihdama katılımı açısından – ‘geçiş süreci’ olarak adlandırmaktadır:

“Kırla bağlarını sıkı sıkıya koruyan -örneğin, aile üyelerinin bir kısmının orada yaşamaya devam ettiği, yılın birkaç (belki de birçok) ayının orada geçirildiği, oradan elde edilen ayı ya da nakdi gelirin aile bütçesinde önemini koruduğu- bunun yanı sıra da çoğunlukla kentte enformel marjinal sektörde geçici işler bulan, zaman zaman da sanayi sektörüne eklemlenip işçiliğe tam bir geçiş yapmaya çalışan bir işçi kitlesinin ortaya çıkışı” ile karşılaşılır.¹⁸”

¹⁷ DİSK 2010 a.g.r.; ayrıca Çocuk emeğinin tarım sektöründeki görünümüne ilişkin bkz. Gülçubuk, B., Tarımda Çocuk Emeği Sömürüsü ve Toplumsal Duyarlılık, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2012/2 (33), s.78.

¹⁸ Ahmet İçduygu vd., 1998. “Türkiye’de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi”, (iç.) *Türkiye’de İçgöç*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, s.211.

İş bulmak ve çalışmak için istekli bir göçmen işgücünün varlığı da bu süreçte önemli rol oynamıştır¹⁹. Bu dönemde enformel sektör işler sermaye gerektirmeyen ve örgütlenmenin (kurumsal engellerin) bulunmadığı iş alanlarında serpilme imkanı bulmuştur. Diğer bir yönüyle enformel işler; küçük girişimcilik, düşük gelir ve verimlilik yanında yüksek iş değiştirmenin rastlandığı pazarcılık, işportacılık, inşaat işçiliği gibi işlere karşılık gelmektedir²⁰. Kırsal kökenlilik, ortak sosyal köken gibi özelliklerin uzantısı olan geleneksel dayanışma ve ağ ilişkileri etrafında yoğunlaşan göçmenlerin kentsel mekândaki çalışma, barınma ve yaşam ilişkilerinin dinamizmini ortaya koyar. Ancak günümüz koşullarında, kentin göçmenler için sunduğu fırsat ve işlerin daralması, formel piyasaya girişin zorlaşması ve kişiyi ayakta tutan geleneksel dayanışma örüntülerinin çözülmesi göçmen bireylerin kentle ilişkisini büyük ölçüde değişikliğe uğratmıştır. Gecekondu gibi enformel barınma seçenekleri, iş bulma-kurma girişiminde akraba-hemşehri yardımı, düşük eğitim-vasıf nedeniyle kentsel iş fırsatlarına erişimin neredeyse imkânsız hale gelmesi vb. durumlar enformeli kente entegrasyonda başlangıçta başvurulmuş bir seçenek olmaktan çıkarmıştır. Hatta enformel işler için verilmesi gereken mücadele, bunun yanında formelin enformelleşmesi denilebilecek sistemin güçlenmesi hesaba katıldığında vasıfsız-kırsal yeni göçmen kuşakların yaşadığı çaresizlik daha belirgin ve sürekli hale gelmektedir.

Gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerde zaten çok kısıtlı olan sosyal devlet politikaları ile birlikte devlet kontrollü ekonomi ve sosyal politika uygulamalarının zayıflaması dezavantajlı grupları piyasa yönelimli dönüşümlerin karşısında daha da güçsüzleştirmiştir. Yaşanan ekonomik-toplumsal dönüşümün sonuçlarından biri de enformel/kayıtdışı ekonominin genişlemesi ve bu sektörde ortaya çıkan işlerin çalışan işgücü açısından ‘geçici’ işler olmaktan çıkıp ‘kalıcılaşması’ eğiliminin güç kazanmasıdır. Esasında yalnızca az gelişmiş ekonomilerle sınırlı kalmayıp günümüz küreselleşmiş ekonomi koşullarında gelişmiş ülkelerde de imalat ve hizmetler sektöründe esnekleşme, kısmi zamanlı çalışma, ‘terleme atölyesi’ adı verilen sağlıksız imalathanelerde yürütülen çalışma biçimleri şaşırtıcı biçimde yaygınlık kazanmıştır.

1980 sonrasında, Türkiye’de çocuk emeğinin yapısını da içine alan, farklı kentlerdeki göçmen ailelerin yoksulluk ve istihdam ilişkisi üzerine yapılan çalışmalarda artış gözlenmektedir. Lordoğlu ve Başyatmaz tarafından *12-18 Yaş Arası* Bursa’daki 179 çocuk işçi ile görüşülerek yapılan çalışmadan elde edilen sonuçlara bakıldığında; çocuk işçilerin %68,4’ünün aileye yardım ve kendi hayatlarını sürdürebilmek için çalıştıkları görülmüştür. Bu oran, ekonomik bakımdan güçlüklerle karşılaşan ailelerin çocuklarının istihdamda yer aldığını göstermesi bakımından önemlidir. Çocukların çalışma saatlerine bakıldığında ise %68,1’lik kesimin günde 8 saatten fazla çalıştığı ve %43,6’lık bir kesimin herhangi bir sağlık güvencesinin olmadığı görülmektedir²¹. Bir diğer çalışma, İlik ve Türkmen tarafından Ankara’nın önemli iç göç çekim alanlarından olan Şentepe’de semtindeki 15 yaş ve altında çalışan çocuklar üzerine yapılmıştır. Bu çalışmada ailelerin %53,5’inin yoksulluk nedeniyle çocuğun çalışmasına izin verdiği,

¹⁹ Tansı Şenyapılı, *Kentsel Bütünleşme*, Türkiye Gelişme Araştırma Vakfı, Yayın No:4, Ankara, 1982, s.104.

²⁰ İlhan Tekeli, “Kalkınma Sürecinde Marjinal Kesim ve Türkiye Üzerinde Bir Deneme”, (iç.) *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, 1982; Tansı Şenyapılı, *Kentsel Bütünleşme*, Türkiye Gelişme Araştırma Vakfı, Yayın No:4, Ankara, 1982.

²¹ Kuvvet Lordoğlu- Tahir Başyatmaz, *12-18 Yaş Arası Çalışan Çocuklar İçin Bölgesel Bir Analiz Örneği: Bursa, Sosyal Siyaset Konferansları 32-33*. Kitap 1983.

%27,5'inin çocuğun elde ettiği gelirin kendileri için yaşamsal önem taşıdığını belirtmişlerdir²².

Çocuk işçiliğinin farklı kentlerdeki görünümünü analiz eden bir diğer çalışma ise Akşit ve arkadaşlarının (2001) üç metropolde (Adana-Diyarbakır ve İstanbul) sokakta çalışan çocuklar üzerine yoksulluk-göç-egitim ve kentleşme dinamikleri üzerinden gerçekleştirdiği araştırmadır. Çalışmada göçmenlik örüntüsünün yapısına ilişkin ailelerin büyük çoğunluğunun 1985 yılından sonra göç etmiş olmaları bulgusu dikkat çekicidir. Türkiye'de özellikle 1980 sonrası yaşanan iç göç sürecinde toplumsala dair alanların, göçmenler ve yoksulların aleyhine yeniden şekillendiği ve dönüşüme uğradığı görülmektedir²³. Göçmenlik ve yoksulluk hallerinin yoksul aileler ve çocukları üzerinden değerlendiren Sönmez'in alan çalışması; İzmir'in iç kent bölgesi olarak tanımlanan bölgelerinde, özellikle göçmen ailelerin çocuklarının enformel istihdam alanlarında işgücüne katıldıklarının tespit edilmesi bakımından önemlidir. Çalışmanın sonuçları çocuk işgücünün özellikle küçük ölçekli işletmelerde ve sosyal güvenceden yoksun olarak istihdam edildiğini ortaya koymaktadır²⁴.

Çöp toplayıcılar üzerine yapılan çalışmalar da, çöp-atık toplama işinin, göçmen ve yoksul bireylerin hayatta kalma stratejilerinin bir parçası olarak başvurdukları enformele dayalı bir çözüm olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, Ankara örneğinde, bir kısmı zorunlu göç sonucu gelenler olmak üzere çoğu Güney-Doğu Anadolu illerinden gelen yoksul-kırsal göçmenlerin yoğunluğu dikkat çekmektedir²⁵. Ankara'daki atık toplama depolarında, ortalama 5-10 kişinin barındığı depolarda yaz döneminde il dışından gelen çocuk toplayıcılarla bu sayının 20-30'lara ulaştığı görülmektedir. Toplayıcılık işini sürekli olarak yapanlar yanında, geçici yapanlar da; özellikle yaz aylarında okulların tatil olduğu dönemde büyük kente gelen ilköğretime devam eden -yaş ortalamaları 13-15 yaşında olan- çocuklar oluşturmaktadır²⁶.

Yoksullukla başa çıkmak için çocuk işgücünün ön plana çıkarılması hem ailenin yoksulluktan kurtulmasında çözüm olmamakta hem de çocuğun sağlıklı bir birey olma şansına ket vurmaktadır. Kentlerin göç ile imtihanı, kentin çeperlerinde yoksulluk ve sosyal dışlanma olarak ortaya çıkmakla birlikte, yoksul aileler çocuklarını aile bütçesine katkı yapacak bir araç olarak görmekte; çocukların eğitimine, zihinsel ve bedensel gelişimlerine kalıcı zararlar verilmektedir. Türkiye'nin farklı kentlerinde çocuk işçiliği farklı boyutlar ile yaşanmaktadır. Geniş ve Adaş'ın Gaziantep'te gerçekleştirdiği çalışmada 6-17 yaş arasında çalışan çocukların oranının %8 olduğu ve 30 bin çocuğun kent genelinde istihdama katıldığı tespit edilmiş ve istihdama katılan çocukların %85'inin erkek, geri kalan %15'lik dilimin ise kız çocukları olduğu belirlenmiştir. Aynı

²² Bülent İlik- Zeynep Türkmen, *Çocuk İşçiliğinin Temel Nedenlerinden Birisi Olan İç Göç Araştırma Projesi Dokümanı*, Ankara, ILO Yayınları, 1994.

²³ Bahtin Akşit, vd. *Turkey Working Street Children in Three Metropolitan Cities: A Rapid Assessment*, Geneva, ILO-IPEC, 2001.

²⁴ İpek Sönmez., "Concentrated urban poverty: the case of Izmir inner area", Turkey. *European Planning Studies* vol.15, 2007.

²⁵ Çöp toplayıcılarına ilişkin tartışmalar için Bkz., Betül Altuntaş, "Enformel Bir Emek Biçimi Olarak Sokak Toplayıcılığı", *Toplum ve Bilim*, S.112, 2008; Cahide Sanı, Formel ve Enformel Arasında: Ankara'da Atık Kağıt Toplayıcılarının Deneyimine Eleştirel Bir Bakış, *Türkiye'yi Sınıf Gerçeğiyle Anlamak*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 2006.

²⁶ Betül Altuntaş, "Enformel Bir Emek Biçimi Olarak Sokak Toplayıcılığı", *Toplum ve Bilim*, S.112, 2008, s.44.

araştırmada hane bazında çocuk işçi çalışma oranının %7,1 olduğu görülmektedir. Özellikle çocuk işçiliği bağlamında Türkiye ortalamasının üzerinde seyreden bu durumun varlığı; çocuk işçiliğinin görünümünün bölgeler arasında farklılaştığı gerçeğini ortaya koymaktadır²⁷.

Türkiye’de 1980 sonrasında çocuk işçiliğine yönelik gerçekleştirilen çalışmalarda çocuk işçiliğinin kentleşme, kalkınma, yoksulluk, eğitime erişme, istihdam, göç vb. alanlardaki görünümüne odaklanıldığı görülmektedir. Çocukların farklı sektörlerde istihdama katılmalarında birçok faktör (yoksulluk, işsizlik, aile üyelerinin hasta olma ya da engelli olma hali vb.) etkili olmakla beraber, bu çalışmalarda özellikle yoksul ve göçmen grupların savunmasız/kırılgan yapıları öne çıkmaktadır. 1980 sonrasında Doğu-Güneydoğu Bölgeleri’nden ülkenin Batı’sına doğru yaşanan iç göç süreci de, kente geç katılmanın getirdiği sorunlarla birlikte kaçınılmaz biçimde çocuk işgücüne başvuran yoksul ailelerin eklendiği dezavantajlı grupların alanının daha da genişlemesinde etkili olmuştur.

Araştırma Bulguları: İstanbul Kent Merkezinde Çalışan ve Barınan Çocuk Göçmen İşçiler

İstanbul Süleymaniye Bölgesi, kentin ana arterlerinin aktığı, ticaret ve canlılığın yakınında yer alan bir bölgedir. İstanbul’un 20. yüzyılın ortalarından itibaren yaşadığı derin dönüşümlerin izlerini buralarda da görmek mümkündür. Bu dönemde, Eminönü’nün geçiş bölgesi niteliği taşıyan alanlarında; merkezi iş alanı ve göç baskısı, mahallelerin işyeri ve konut olarak karma bir mekânsal form kazanma eğilimi güçlenmiştir. Bir yandan kentli yerleşik ailelerin bölgeden taşınması, diğer yandan bakımsız ve metruk binaların artışı, konut alanlarının da giderek işyerlerine dönüşmesi, günümüzde bölgede gözlenen durumların pek çoğunu açıklar niteliktedir. Yaşanan hızlı değişim süreci, Bölge’nin belli mahallerini, mekânsal-toplumsal karakteri itibarıyla ‘çöküntü mahallesi/alanı’ olarak değerlendirilecek bir boyuta taşımıştır. Eminönü-Süleymaniye Bölgesi, bir yandan mekânsal olarak parçalanma ve çözülme, diğer yandan sosyo-ekonomik ve kültürel ayrışma süreçlerini eş zamanlı deneyimleyen kent parçası olarak dikkat çekmektedir. Yeniden yapılanan ve büyüyen kentsel mekân içinde en alttakiler, en tutamaksız ve zayıf kesimler olarak yoksul göçmenlerin yoğunlaştığı kentsel bölge durumundadır. Eskiden kent çeperinde ve ağırlıklı olarak gecekondular alanlarında rastlanan türdeki göçmenlik, yoksulluk ve barınma ilişkisi, günümüz koşullarında artık Süleymaniye benzeri kent merkezi alanlarında görünürlük kazanmıştır. Yoksul aileler ve bekâr odalarında kalan sürekli-mevsimlik göçmen yetişkin erkekler ve çocuklar nüfusun önemli bir bölümünü oluşturur. Günümüzde İstanbul’un tarihsel kent merkezinin çöküntü mahallesi izlenimi veren hemen her bölgesinde bekâr odaları bulunmaktadır. Bekâr odalarının en yoğun olduğu yer, Tarihi Yarımada ya da Sur İçİ İstanbul olarak adlandırılan tarihi İstanbul kent merkezi alanı

²⁷Son yıllarda çocuk işçiliğinin yoksulluk-göç ve istihdam ile ilişkisine yönelik araştırmalar için Bkz. Emin Adaş- Şerife Geniş, *Ekonomik ve Sosyal Entegrasyon Raporu*, Gaziantep, 2009; Mehmet Emin Adaş, *Fabrikada, tarlada ve sokakta: Marka kentin çocukları, Ta Ezelden Taşkındır: Antep*, (der.) Mehmet Nuri Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.

içinde yer alan Süleymaniye Cami'si ve çevresinden Eminönü'ne kadar uzanan Süleymaniye Bölgesidir.

Kente gelen göçmenlerin ilk adımlarını attıkları bu bölgeler ve barmaklar, güçsüz ve korunaksız kesimlerin kente tutunmaları ve geçim stratejilerini hayata geçirmelerinde çok önemli işlev yüklenmektedir. Kent içi merkezi alanda ucuz konut, iş bulma ve çalışma vb. avantajlarını birlikte sunmaları Süleymaniye benzeri bölgelerin çekim alanı olma ve sürekli göçlerle dinamik bir nüfusa sahip olma nedenlerini ortaya koymaktadır. Uzun yıllardır Anadolu'dan İstanbul'a göçün önemli uğraklarından biri de Eminönü-Süleymaniye Bölgesi'dir. Bölge, çalışma ve barınma imkânı ile göçmen çocuk işçilere de ev sahipliği yapmaktadır. Buradan hareketle, çoğu mevsimlik işçi konumundaki göçmen çocukların ikamet ettiği Eminönü-Süleymaniye Bölgesi araştırma evreni olarak belirlenmiştir. Tamamı bekâr odalarında kalan, mevsimlik işçi durumundaki 15 yaş altı 20 çocuk işçi ile 14 Mayıs-28 Ağustos 2012 tarihleri arasında derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler yoluyla elde edilen veriler kategorik içerik analizi yöntemi ile değerlendirilerek analiz edilmiştir.

Çocuk İşçilerin Genel Sosyo-Demografik Özellikleri

Çocuk işçilerin göç aracılığıyla işgücüne katılımlarında kırsal niteliklerinin ve aile özelliklerinin önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Göç ve çalışma sürecinin hemen her aşamasında takip edilebilecek bu etkiler, çocuğun içinde var olduğu toplumsal çevrenin yönelim, tercih ve davranışlar üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Örneklem grubun özelliklerine yakından bakıldığında, çoğu babası ya da ağabeyinin yanında, bir kısmı da amca, dayı, amcaoğlu gibi birinci derece akrabalarıyla birlikte hedef kent İstanbul ile memleketleri arasında mekik dokuyan geçici göçmenler durumundadır. Bu anlamda tecrübelilerin peşine düşerek ve onların güvencesi altında İstanbul'a gelen çocuk işçilerin tamamı köy doğumludur. Görüşme yapılan çocuk işçilerin tamamını Doğu-Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki 7 ilden gelen erkek çocuk göçmenler oluşturmaktadır. Kendi içindeki dağılımına bakıldığında ise %60'ı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne dâhil illerin (Adıyaman, Şanlıurfa, Mardin), %40'ı ise Doğu Anadolu Bölgesi'ne dâhil illerin (Muş, Erzurum, Ardahan, Ağrı) nüfusuna kayıtlıdır.

En düşüğü 4 ve en yükseği 11 kişiden oluşan kardeş sayısı, kalabalık hane nüfusunun bir diğer boyutunu ortaya koymaktadır. Evliler dışarıda bırakılıp şuanda hanede mevcut nüfus açısından hesaplama yapıldığında görüşülenlerin yarısından fazlasının (%52,6'sı) 8 ve üstü kişiye sahip oldukça kalabalık ailelerden geldiği görülmektedir. Kardeş sayısı açısından bir hesaplama yapıldığında da yarıya yakınının (%45'i) 8 ve üstü kardeşe sahip olduğu görülmektedir. Tüm bu sonuçlar Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde kalabalık ve bağımlı aile üyesi barındıran hane niteliği göçmen çocuk işçilerin karakteristiği olarak dikkat çekmektedir.

Görüşülenlerin babalarının eğitimi açısından yapılan analiz, son derece düşük bir eğitim düzeyini ortaya koymaktadır. Eğitim düzeyi açısından en yükseği ilkökul mezuniyetine karşılık gelmektedir ve bu durumda olan 3 kişi (%15) vardır. En yüksek kategoriyi yalnızca okur-yazar durumunda olanlar oluştururken (%45), ilkökul terk %25, okuma yazma bilmeyenlerin oranı ise %15'dir. Anne eğitimi açısından bakıldığında ise son derece düşük bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Örneklem grubunu oluşturanların anneleri arasında ilkökul mezunu durumda hiç kimse bulunmazken,

okuma-yazma bilmeyenlerin oranı ise %85 gibi çarpıcı bir sonuç karşımıza çıkarmaktadır.

Görüşülenlerin büyük çoğunluğu 14 (%40) ve 15 (%35) yaş aralığında bulunan kişilerden oluşmaktadır. Her ikisi birlikte hesaplandığında %75 gibi yüksek bir oranının, okul çağı bittikten sonra da İstanbul'a gelmeye ve çalışmaya devam ettiğini göstermektedir. Bu yaş aralığı eğitim çağıyla birlikte düşünüldüğünde kritik bir yaş dönemine karşılık gelmektedir. Genelde 13 yaş ilköğretimin bitmeye yakın aşamasına, 14 yaş ise genelde ilköğretimin bittiği aşamaya karşılık gelmektedir. Verilerden ve alan görüşmelerinden yola çıkarak, çocuk işçiliği açısından bakıldığında güçlü bir eğilimin mevcudiyetine dikkat çekilebilir: Genelde ilköğretimin bitmesine yakın zamanlarda İstanbul'a gelinerek ilk göç ve iş deneyimi yaşanmaktadır. Bizzat aile üyesi veya yakın akrabalar himayesinde, okulların tatil döneminde ilk çalışma tecrübesi yaşanmaktadır. Okulların başlamasıyla memleketeye geri dönülmekte ve zorunlu eğitimin sona ermesiyle de 'bilinen-tecrübe edilen' yer olarak İstanbul'a tekrar hareket edilmektedir.

Bu durumu temsil edici örneklerden biri Adıyamanlı görüşmeci M.H.'ye aittir. Kahta'nın köyünden okulların tatil olmasıyla İstanbul'a çalışmaya gelen ve halen ilköğretime devam eden M.H. 14 yaşındadır ve dokuz çocuklu bir ailenin ortanca çocuğudur. Yalnızca bir ablası evlidir ve üç ağabeyi ile bir kız kardeşi de Malatya'ya kayısı toplamaya gitmiştir. Kendisi de bir kaç yıldır İstanbul'da bekâr odasında kalıp gömlek atölyesinde çalışan ağabeyi ile birlikte gelmiştir. Babası da yıllarca İstanbul'da inşaatlarda işçi olarak çalışmış ve bekâr odasında kalmıştır. Ağabeyi gibi tekstil sektöründe gömlek atölyesinde çıraklık yapmakta ve ayda 520 TL kazanmaktadır. Erken yaşta gurbetçilik ve çalışma zorunluluğu ile eğitime devamda isteksizlik durumu cümlelerine şu şekilde yansımaktadır: "*Kendim gelmek istedim. Abim de gel dedi. Girdim çalışmaya. Okul açılınca eve giderim. Şimdi 8. Sınıftayım ilerisini okumayı düşünmüyorum. Okul bitince buraya geleceğim çalışmaya. Bağımız var ama kendimize yetecek kadar satacak kadar yok..*". Bir diğer örnekte ise, İstanbul'a ilk defa üç hafta önce lisede okumayı yarıda bırakıp gelen 14 yaşındaki Mardin'li S.A. adlı görüşmeci eğitime devam etmenin kendisi için önemsizliğini, ailesinin geçimi ve kendi yaşamını kurmanın hayali olan İstanbul'a gelişini şu sözlerle ifade etmiştir: "*Sıkıcı olduğu için okumadım. Bana bağlı okumak. İnsan kendi işinin sahibi olunca daha iyi. Şimdi değilim ama ileride olacak kendime bir kemer atölyesi kuracağım... Köyden sipariş ettiler beni. İşçi lazımdı geldim. İstanbul iyidir. Bizim köydeki gençler hep İstanbul'da başka yerlere gitmiyorlar*".

Erken yaşta çalışma yaşamına atılmanın gerekçeleri, yoksunluk içindeki kesimlerin eğitime devam etmelerini destekleyecek imkânsızlıklar içinde eğitime isteksizlik şeklinde açığa çıkmaktadır. Bu tavrı görebileceğimiz örneklerden biri olarak 15 yaşındaki Y.S. adlı görüşmeci, Urfa'nın köyünden ilk defa babası ile birlikte 3 yıl önce İstanbul'a gelmiştir. İlköğretim 8.sınıfında eğitimini yarıda bırakıp babasının yanına, bekâr odasına yerleşmiştir.

"*Babamla ilk geldiğimde tekstilde çalıştım. Urfalıların hepsi geliyor İstanbul'a. Babamlar 11 senedir bekâr odasında kalmış. Bu bölgede hep Süleymaniye'de kalmış. Babam ilk geldiğinden beri elektronik seyyar satıcılığı yapıyor. Hep buralarda kalmış... Okulu bıraktım. Köyün okulu boş öğretmenler bir gün geliyor bir gün gelmiyorlardı boş geçiyordu derslerde hiçbir şey yapmıyorduk okuyamazdım okusam da bir şey olamazdım. Urfa'ya dönünce ramazan geçince ya tekrar gelirim ya da bakalım ne olur kısmet... Burada barınamazsam bakarız artık büyükler nereye giderse oraya gideriz*".

Genelde mezun olunan yaşa karşılık gelen 14 ve 15 yaşlarındakilerin toplamı %75 gibi yüksek bir orana ulaşmakta, 13 ve daha düşük yaşlardakilerin %5'lik oranı da ileride benzer bir süreci takip etme eğilimi yüksek bir diğer gruba işaret etmektedir. Özetleyecek olursak görüşülenler arasında ilk defa İstanbul'a gelenlerin yaşlarının 14-15 yaş aralığında yoğunlaşması zorunlu eğitimin 8 yıla çıkmasının etkisini açıkça ortaya koymaktadır. İçlerinden bazıları, eski adlandırılmayla ortaokulun sonlarına doğru yaz aylarında ilerde 'zorlamayı' düşündükleri göç kenti İstanbul'a gelip ilk deneyimlerini yaşamakta; okul bitince ise İstanbul artık hayal edilen yüzüyle değil, tüm çıplaklığıyla ve ekme-para derdiyle boğuşulan bir hayatın yaşandığı yer haline gelmektedir. Nitekim örneklem grubunun %50'sini ilköğretim mezunu, %25'ini ise bitirme aşamasındaki çocuklar oluşturmaktadır. İlköğretim terk durumundakiler ise %25'lik bir orana sahiptir. Burada göçmen çocuk işçiler açısından dikkat çekilmesi gereken bir başka durumla karşılaşmaktadır. Her ne kadar ebeveynlerine göre eğitime katılım düzeyi yükselmiş gibi gözükse de günümüzde en düşük eğitim basamağı olarak kabul edilen ilköğretim düzeyinde alınan bir eğitim söz konusudur²⁸. Buradan bakıldığında %25'lik terk oranı ve yalnızca bir kişinin açık liseye gitmesi durumu, ilköğretim mezunlarından da tamamının lise eğitimine devam etmeyeceklerini/edemeyeceklerini açıkça beyan etmeleri çocuk işçi konumundaki göçmen grubun gelecekte istihdam piyasasına katılım kadar gelir, çalışma koşulları, sosyal güvence vb. durumlarını da içine alan kısıtları açıkça ortaya koymaktadır.

Çalışma Yaşamı, Barınma Özellikleri ve Kuşaklar Arası Süreklilik

Büyük çoğunluğu kırsal erkek göçmen ağırlıklı nüfustan oluşan iç kent alanlarına gelenler, yalnızca barınma ihtiyaçlarını değil, aynı zamanda bölgenin kendi içinde ve hemen yakınında sunduğu çalışma imkânlarından da yararlanmaktadır. Bölgenin hemen hepsi enformel olan istihdam fırsatlarının çocuk göçmen işçiler için sunduğu işlerin başında kemer, deri, gömlek, çanta vb. olmak üzere imalat işleri gelmektedir. Diğer enformel işler taşımacılık, işportacılık ve pazarcılık gibi sokakta yapılan işler yanında ağırlıklı lokanta, büfe, kahvehane, bakkal vb. vasıfsız hizmet sektörü işlerden oluşmaktadır. Göçle gelen mevsimlik çocuk işçilerden oluşan örneklem grubunun tamamı enformel sektör işlere ücretli işçi olarak katılan kişiler durumundadır. Önemli bir kısmı (%80) kemer ve tekstil işlerinin yer aldığı imalat sektöründe çalışmaktadır. Geriye kalan %20'lik kesim ise büfe, lokanta ve kahvehane işlerinden oluşan vasıfsız hizmet sektörü işlerinde istihdam olanağı bulmuştur. Vasıf farklılaşması gözlenen tekstil çalışanları arasında diğerlerine göre kısmi bir ücret farklılaşması söz konusudur.

Görüşülenlerin gelirleri en düşük 520 TL, en yüksek 1200 TL aralığında değişmektedir. Görüşülenlerin önemli bir kısmı (%60) 600-799 TL gelir elde ederken, ikinci sırada (%25) 800-999 TL gelir elde edenler yer almaktadır. En üst ücret gelirini oluşturan 1.000 TL ve üzerindekiilerin oranı yalnızca %10'dur. Çocuk işçi konumunda

²⁸ Gaziantep ilinde 6-17 yaş aralığında çalışan çocuklar üzerine yapılan araştırmanın bulguları dikkat çekicidir. Görüşülen çocukların dörtte biri eğitimlerine devam ederken %75'i ise eğitimlerine devam etmemektedir. Eğitime devam etmeme nedenleri arasında %48,9 eğitim ilgisizliği yer alırken, %44'lük bir kesim ise maddi yetersizlikleri ön plana çıkarmıştır. Çalışmada ilgi çeken bir başka nokta ise çocuk işçiliğine sahiplik yapan hanelerin büyük çoğunluğunun (%63) göçmen haneler olmasıdır. Bkz. Emin Adaş-Şerife Geniş, *Ekonomik ve Sosyal Entegrasyon Raporu*, Haziran, 2009.

enformel piyasaya dahil olan bekâr odası sakini göçmen erkeklerin kazançları asgari ücret baz alınarak değerlendirildiğinde - 1 Temmuz-31Aralık 2012 tarihleri itibariyle net asgari ücret tutarı 16 yaşından küçükler için 576,65 TL, büyükler için 673,30 TL - asgari ücret tutarı ve üzerinde kazanç elde eden çocukların oranı %65 düzeyindedir. Çocuk işçilerin hizmet ve imalat sektöründe çalışmaları fark etmeksizin zor çalışma koşulları, sosyal güvencesizlik ve uzun çalışma saatleri söz konusudur. Görüşülen çocukların %60'ı günde 11 saat, %20'si 10 saat, yine %20'si 12 saat çalışmaktadır. Böylece ne tasarruf edilecek, ne de zorunlu olmayan ihtiyaçlar için harcanacak fazladan bir para mevcuttur. Yapılan işlerin zorluğu ve uzun çalışma saatleri; hafta içi çalışmak, akşam gelince karınlarını doyurmak, odada dinlenip sohbet etmek ve sonra yatmak şeklinde rutin bir yaşam sürülmesine neden olmaktadır.

Bu grupların tamamının kırsal özellikli ailelerden gelmeleri, son derece kısıtlı geçim kaynakları, kadınların ücretli istihdamın dışında yer alması, ayrıca önemli oranda okul çağındaki bireylerin yer aldığı kalabalık hane nüfusları vb. nitelikler göz önüne alındığında çocuk işçiler tarafından elde edilen kazanç hane geliri açısından önemli bir yere sahip olmaktadır. Hatta bazı örneklerde hane gelirinin çok önemli bir bölümünü teşkil ettiği görülmektedir. Bazı ailelerde baba ve/veya erkek evlat, küçük çocuklar şeklinde biri veya hepsinin birlikte dahil olduğu farklı kaynakların bir araya gelerek oluşturduğu bir 'gelir havuzu' ortaya çıkmaktadır. Bazılarında göçmen erkeklerin gurbetçiliğine ek olarak çalışabilir durumdaki - formel anlamda faal nüfusa karşılık gelen 15-65 yaş aralığı değil, para kazanabilir herkesin dahil olduğu - aile üyelerinin katıldığı başta mevsimlik tarım işçiliği olmak üzere sezonluk işlere rastlanmaktadır. En kötü koşullara sahip olanlarda ise, kalabalık hane nüfusu, okul/tüketim çağındakiler çokluğu, yetersiz kırsal gelire karşılık aileye gelir getiren tek kişinin olması durumu söz konusu olmaktadır. Bu durumda bir kişinin dahi elde ettiği gelir ailenin geçim stratejisi açısından son derece kritik bir rol üstlenmiş olmaktadır.

Bekâr odaları, ortalama 15-20 metrekairelik odalarda ortalama 5-6 kişinin kaldığı, küçük yaşam alanı niteliğindeki bağımsız odalardan oluşmaktadır. Odalarda sabit bir ikametçi sayısı olmayıp gidenler ve yeni gelenler ile değişikliğe uğramaktadır. Nadir tek başına yaşayanlara rastlamak mümkün olsa da - ki genelde bunlar yaşı büyük, uzun süredir bekâr odalarında kalan ve tek başına kalmayı tercih eden kişilerdir - küçük odalarda ortalama 4-5 kişi, büyük odalarda ise 12-14 kişi kalmaktadır. Bekâr odalarının 2012 itibariyle oda başı ücreti (büyüklüğü ve kalan kişi sayısına göre değişmekle birlikte) ortalama 250-300 TL civarındadır²⁹. Araştırma sürecinde görüşülen çocuk işçilerin odalarda oldukça kalabalık kaldığı tespit edilmiştir. Nitekim araştırma projesi çerçevesinde tüm bekâr odası sakinlerini içine alan çalışmamızın bulgularına göre bekâr odalarında ağırlıklı olarak 4-6 kişinin kaldığı, 7 ve daha yukarı kişinin kaldığı odaların çok düşük bir oran teşkil ettiği saptanmıştır. Çocuk işçileri ele alan bu çalışmamızın

²⁹ Son zamanlarda bölgede hızlanan kentsel dönüşüm faaliyetleri bekâr odası kiralarında kısmi de olsa yükselişe neden olmuştur. Artan yıkımlar sırasında 'temizlenen' binalar arasında bekâr odaları vardır. Bekâr odası olarak kullanılan bazı binalar da, yetkililerin ruhsatsız binalara yönelik baskıları (içinde barınmakta olan kişiler olmasına rağmen su-elektrik kesimi dâhil), satılma veya hakkında yıkım kararı verilmesi vb. nedenlerle hızla boşaltılmış-terk edilmiş barınma mekânları haline gelmiştir. Bekâr odası olarak kullanılan binaların sayısının azalmasına bölgede görünürlükleri son dönemde artan kaçak-yabancı göçmenlerin barınma taleplerinin eklenmesi mevcut bekâr odalarına talebi artırırken, kiraları da yukarı doğru hareketlendirmiştir.

bulguları ise bunun tam tersi yönündedir. Çocuk işçilerin de yer aldığı bekâr odalarında 7 kişi ve üzerinde kalanların oranı %70 gibi yüksek bir orana tekabül etmektedir. Bu durum aşağıda belirtilen aile üyesi ve yakın akraba ile birlikte kalma durumunun bir yansıması olmakla birlikte, söz konusu grubun ortak yeme içme, ortak barınma ve yaşama yolu ile en düşük standartta yaşam, en düşük maliyetle geçinme, ama en yüksek tasarruf stratejisinin uygulamaya geçirilmesi ile doğrudan ilişkilidir. Zira masrafların bölüşerek azaltılması çabasının en bariz sonuçlarından birini barınma bedelinde görmek mümkündür. Bekâr odalarına ödenen ücret, çocuk işçileri de içine alacak şekilde, masrafların paylaşılmasına uygun düşecek şekilde minimize edilmiş olmaktadır. Görüşülenlerin %80'i için geçerli aylık kira bedeli 30-50 TL arasındadır.

Görüşülenlerin babalarının önemli bir kısmı (%70) köyde ikamet etmektedir. Bunların da büyük çoğunluğu geçimlik düzeyde sürdürülen (son derece küçük ölçekli tarım ve hayvancılık faaliyetleri) çiftçilik faaliyetleriyle uğraşmaktadır. Bunun dışında ayrıca kendi yetersiz arazi ve üretim imkânları dışında çobanlık ve mevsimlik işçilik şeklinde aile gelirini artırıcı çabalar söz konusudur. Babaların ikameti açısından ikinci sırada bulunan yer ise İstanbul'dur (%25). İstanbul'da bulunanların hemen tamamı inşaat işinde çalışan, eğer şantiyede kalmıyorsa çocukları ile birlikte aynı barınma mekânını yani bekâr odalarını paylaşan bireyler durumundadır. Göç ve çalışma açısından birinci seçenek olarak göze çarpan İstanbul'da kendileri dışında ailenin diğer erkek üyelerinin bulunması da dikkat çekmektedir. Nitekim örneklem grubun %25'i bir veya bazen daha fazla ağabey konumundaki aile ferdi ile aynı barınma mekânını paylaşmaktadır. Başka bir biçimde ifade edilecek olursa baba ve kardeşlerden oluşan aile üyeleri ile birlikte İstanbul'da ve bekâr odalarında kalan çocuk göçmen sayısı %50 gibi anlamlı bir düzeye karşılık gelmektedir.

Çocuk işçilerin İstanbul'a ilk kiminle geldiği ve nerede kaldıkları incelendiğinde aile-akrabalık ilişkisinin merkezi bir yere sahip olduğu hemen fark edilen bir durumdur. Görüşülenlerin %25'inin ağabeyi/ağabeyleri ile birlikte, %20'sinin ise babaları ile İstanbul'a geldikleri tespit edilmiştir. Bir başka ifadeyle yanına yakını (%45) aile fertlerinin eşliğinde çalışacakları yere mevsimlik göç eden kişilerdir. Yine önemli sayılabilecek bir oranı (%35) da birinci dereceden yakın akrabaların (amca, dayı ve hala) yanına kendi başlarına gelmeyi seçenlerden oluşmaktadır. Bu durum önceki göç süreçlerinde gözlenen geleneksel dayanışma biçimlerinin aile ve yakın akraba ağırlıklı yapısını devam ettiren grup özelliğini ortaya koymaktadır.

Göçün planlanması ve gerçekleştirilmesinde kritik öneme sahip göç edilen yerde nasıl barınacağı ve nasıl iş bulunacağı sorununun çözüme kavuşturulmasında da yine bu aile-akrabalık etkisinin açık izlerini görmekteyiz. Nitekim göçmen çocuk işçilerin %25'i aralarında babalarının, %25'inde ise ağabey/ağabeylerinin de bulunduğu çoğunluğu yakın akrabalar ve köylülerden oluşan (geriye kalanların da tamamına (%50'lik kesim) yakın akraba ve köylülerle birlikte) barınma mekânı olan bekâr odalarına gelmişler ve yerleşmişlerdir. Bu durum aynı zamanda göç edilen yer ve iş piyasası hakkında bilgi, tecrübe ve sosyal ağ sahibi olan baba, ağabey, akraba ve köylülerin koruma ve yardımıyla kente entegrasyonu oldukça kolaylaştıran kanallara sahip olma avantajı sunmaktadır. Bu nedenle gelen çocuk göçmenler, enformel-güvencesiz de olsa çok kısa sürede iş bulabilmek, ucuz barınmak ve yabancısı oldukları metropol yaşantısında çok kritik güven ihtiyacını karşılayabilmek imkanına kavuşmuş olmaktadır. Böylece, özellikle çocuk yaştaki göçmenler için yakınların sağladığı

güven, hazır ilişki ağları, iş ve fırsatlardan haberdarlık bekâr odaları ortamının yeni gelenlerin kente entegrasyonunda son derece kritik bir işlev yerine getirdiği görülmektedir.

Görüşülen çocuk işçilerin %40'ının babası İstanbul'da bekâr odasında kalmıştır. Bazıları için 1-2 defalık gerçekleşen geçici göç durumu bazılarında sürekli tekrarlanan ve uzun yıllar devam eden (bazıları için hala devam eden) mevsimlik göç ve istihdam söz konusudur. Yine çocuk işçilerin %25'inin ağabey/ağabeyleri de bu durumdadır. Dolayısıyla %65 gibi çok yüksek bir aile geçmişi ve tecrübesi ortaya çıkmaktadır. Geriye kalanların da tamamının, yakın akrabası bu tecrübeyi yaşamıştır ya da yaşamaya devam etmektedir. Son bir ifadeyle çocuk işçilerin tamamının bir aile üyesi ya da birinci dereceden yakın akrabasının İstanbul'a yönelmiş göç ve mevsimlik çalışma yanında bekâr odasında barınma geçmişi bulunmaktadır.

Kuşaklar arası ilişki açısından bakıldığında çarpıcı bir süreklilik söz konusudur. Daha önce aile, akraba ve köylülerden oluşan, İstanbul'a mevsimlik göç ve bekâr odası deneyimi oldukça yüksek bir grup söz konusudur. Ailelerde görülen yoksulluk, eğitimsizlik veya erken yaşta göç, iş piyasasına dâhil olma gibi pek çok özelliğin sonraki kuşaklara aktarıldığı güçlü bir bağlantıdan da söz etmek mümkündür ve başka araştırmalarca da doğrulanmaktadır. Açıkalın'ın İstanbul ve Gaziantep'te kent yoksulları üzerine gerçekleştirdiği çalışma göçmen kent yoksullarının kuşaklar arası hareketliliğine odaklanmaktadır³⁰. Araştırmada yoksulluğun neden olduğu, dezavantajlı durumların farklı kuşaklara aktarıldığı, çocuk ve genç işçilerin anne babaları ile kendi eğitim durumları arasındaki paralellik olduğu saptanmıştır. Çocuklar okul çağında olmalarına rağmen %24'ü okur-yazar değilken, babalarının %27'si, annelerinin ise %56'sının okur-yazarlığı yoktur. Farklı nesiller arasında okur-yazarlık durumunun bu şekilde paralel seyri ve düşük olarak devam etmesi bir kısır döngü/tekrar durumunu gözler önüne sermektedir. Bu anlamda, Emerson ve Souza'nın çalışması, çocuk işçiliğinin kuşaklar arası kalıcı bir niteliğe sahip oluşunu Brezilya örneği üzerinden sunmaktadır³¹. Çalışmalarında ele aldıkları kent yoksulu ailelerin 10-14 yaş grubundaki çocuklarının %13,9'u piyasada çalışırken, bu çocukların babalarının %70,6'sı, annelerinin de %34,2'si ilk kez 14 yaş veya daha öncesinde çalışmaya başlamıştır.

Araştırmamızın gerçekleştirildiği örneklem grupta evin en büyük çocuğu ve evin en büyük erkek çocuğu konumundakilerin oranı yaklaşık %39'dur. Bu durum geleneksel rollerle yakından bağlantılı olarak evin geçimini sağlama rolünü erkek çocuğa yükleyen bir anlayışı desteklemektedir. Yine bu ailelerde kalabalık aile nüfusuna ek olarak okul çağı ve öncesinde çocukların sayısının da fazlalığı erkek çocuğun bu geleneksel rolünü daha da pekiştirmektedir. Çocuk denebilecek yaşta ailenin geçim sorumluluğunu üstlenmek; alan görüşmelerinde katılımcıların sık sık dile getirdiği gibi 'kardeşlerini okutmak', 'evin ihtiyaçlarını görmek', temel ihtiyaçlar dışında elde avuçta kalan ne varsa 'memlekete göndermek' şeklinde cereyan eden 'kendini feda etme' (self-sacrifice) durumunun yaygınlığı dikkat çekmektedir. 13 yaşında Urf'a'nın köyünden 5 ay

³⁰ Neriman Açıkalın, 'Yoksulluk ve Genç Kuşakların Toplumsal Hareketlilik Şansları: İstanbul ve Gaziantep Örnekleri', *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2008(2)/ 17.

³¹ M.P. Emerson- P.A. Souza, 'Is there a Child Labour Trap? Intergenerational Persistence of Child Labour in Brazil', *Economic Development and Cultural Change*, Vol.51, No.2, January 2003.

önce okulu bırakıp kardeşlerini okutmak ve ailesinin geçimini sağlamak için İstanbul'a gelen görüşmeci ailesine adanmış olduğu bir yaşam sürmekte olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir:

"Küçük kardeşlerim var 4 tane onları okutmak için ben buraya çalışmaya geldim. Evin en büyüğü benim. Haftalık 200 milyon alıyorum, bunun 150 milyonunu memlekete gönderiyom, kendime 50 milyon yetiyo. Öbür kardeşlerim daha küçüktür, okuyolar onlar okusun istiyom, istedikleri kadar onları okutacam onlar için geldik biz buraya. Onlara bakayım kardeşlerimi okutayım diye kendim isteyerek geldim".

Çocukların bir kısmı, elde ettikleri gelirlerin üçte ikisini dahi aşan miktarda parayı ailelerine göndermektedir. Para gönderme bazen memlekete gidenler, bazen tecrübeli 'ağabeyler' aracılığıyla banka kanalıyla olmaktadır. Bir kısmı ise kazandıkları paranın masraflar çıktıktan sonraki kısmının tamamını doğrudan birlikte kaldıkları baba ve ağabeylerine teslim etmektedir. İstanbul'a İlk olarak 13 yaşında, bekâr odasında kalan abisinin yanına gelen A.K, Mardin doğumlu ve 15 yaşındadır. İlköğretime devam ederken gelmeye başladığı İstanbul'da artık mezun olduktan sonra daha uzun süre kalmaya başlamıştır. Lokantada sigortasız olarak bulaşıkçılık yapmakta, ayda 850 TL kazanmaktadır. Arkadaşı aracılığıyla bu işte 1,5 yıldır çalışmaktadır. Yazın bir-iki haftalık memlekete gidişi dışında sürekli İstanbul'da kalmaktadır. Kazandığı paranın 350 TL'sini bekâr odası ve yaşam giderlerine ayıran görüşmeci, geri kalan 500 TL'sini ise ailesine göndererek 9 kişilik ailesinin geçimini tek başına üstlenmiştir. Bu durumu şu cümlelerle ifade etmiştir:

"Kazandığım paradan hece gönderecem aileme. Amcamnoğluna veririm o gönderir bankayla ben bilmem nasıl gönderileceğini. Onlar dediler zaten bana para gönder bize diye, benden para bekliyolar. Babam annem para gönder diye tembih ettiler. Yaaa bana dediler işte kazandığın paranın yarısını ye yarısını bize gönder dediler".

Çocuk işçiler İstanbul'a gelişlerini kendi düşünce dünyalarına göre bir takım rasyonel gerekçelerle açıklarken; bekâr odasında kalan büyükler ve bekâr odası işleticileri ise bu durumu, çocukların ailelerin yoksulluklarının kurbanı olmalarıyla açıklamaktadırlar. Çocuğun kazandığı ücret, kalabalık-yoksul aileler için çok anlamlı bir gelire karşılık gelmektedir. Bunun sonucu olarak, çocuklar aile bütçesinin değerli bir kaynağı olarak görülürken; ailenin bir bireyi olarak değersizleştirilmektedir. Bu nedenle, aileler çocuğu para kazanma stratejisi olarak araçsallaştırıp, çocuğun bireysel varlığını yok saydıkları gözlemlenmektedir, bu yok sayış 40 yaşındaki bekâr odaları sorumlularından K.K. cümlelerinde şu şekilde ifadesini bulmaktadır:

"Bu çocuklar burda isteyerek gelip çalışmıyor mecburlar ailelerinde yok olmayınca gelip burda hem kendi karınlarını hem de ailelerinin karınlarını doyuruyorlar. Sen görürsen buraya gelen çocukları para biriktirmek için gelip 50 gr peynir, yarım ekmeğe ver abi diyo. Bu çocuk 50 gr peynire 50 kuruş, yarım ekmeğe 40 kuruş verecek 1 milyona karnını doyuracak. Suyunu da çeşmede içecek böyle geçinecek hayat budur yani. Onların deyimiyle 12-13 yaşlarındaki çocuklara layık görülen 50 gr peynir, yarım ekmeğe ve çeşme suyu, onların hayatını özetleyen cümle bu".

Yukarda ifade edildiği gibi çocukların ilköğretim üstü okul yaşamına devam etmekteki isteksizlikleri, eğitime devamı kesip bir an önce çalışma hayatına katılma zorunlulukları ve enformel istihdam koşullarında göç ve güvencesiz işlere yönelmelerinin politika ve aile odaklı sonuçları söz konusudur. Yaşanan olumsuzluklar çocukların eğitime devamını sağlamaya yönelik şartlı nakit transferi, yoksul ailelere dönük sosyal yardım programları gibi uygulamaların dönüştürücü etkilerinin

yetersizliğini ortaya koymaktadır. Çocuk emegi dahil vasıfsız ucuz emek kullanıcısı enformel işlerin piyasadaki yaygınlığı neredeyse tek seçenek olarak sunuldukları sosyal kesimleri - kırsal yoksulluk ve bunun kentteki uzantısı olarak yoksul göçmenler - sürece dahil ederek, sömürünün genişlemesine hizmet etmektedir. Böylece düşük gelir ve güvencesizlik ekseninde yoksulluğun yeniden üretildiği çalışma biçimleri kırsal düşük gelirli ailelerin zor koşullara 'katlanmak' ve 'bedele razı olmak' karşılığında yoksulluklarının hafifletildiği, bunun karşılığında ise piyasa merkezli taleplerin karşılandığı (imalat, tarım ve hizmetler sektöründe örgütsüz çalışma, düşük ücret/maliyet, esneklik) bir çözümü önermekten ileri gidememektedir. Eğitim, düzenli/formel istihdam, sosyal güvence, kamusal destek vb. dahil her türlü kamusal imkan ve fırsatlara erişimin kısıtlılığı/engellenmesi durumu bir 'kader'miş gibi yaşanan ve alt sınıfa mahkum edilmiş bir aile yaşam döngüsüne yol açmaktadır.

Sonuç

Küreselleşme sürecinin toplumsal ve ekonomik yaşamı dönüştürmesinin yaygınlaştırdığı enformel istihdam rejimi, bünyesinde barındırdığı farklı toplumsal kesimlere ucuz ve güvencesiz bir alan sunmaktadır. Dönüşümlerin sonucunda, özellikle yoksullar, göçmenler, engelliler gibi farklı dezavantajlı sosyal grupların aleyhine işleyen ve toplumsal- ekonomik eşitsizlikleri büyüten örnekler de dünyasallaşmaktadır. Bu yeni dönemde, her türden göçmen grupları da içeren yoksul kitleler, yoksullukla baş etme stratejilerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlardır.

Bir göç kenti olan İstanbul’un yine bir göç çekim merkezi durumundaki Eminönü-Süleymaniye Bölgesi’nde gerçekleştirilen bu çalışmanın sonuçları iç göç, kırsal yoksulluk ve çocuk istihdamı arasındaki güçlü ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Görüşmede çocukların enformel sektör (kemer ve tekstil işleri, büfe, lokanta, kahvehane) de kendilerine kolaylıkla yer buldukları belirlenmiştir. Bu anlamda araştırma alanı için farklı iş kollarının enformel biçimleri çocukları kolaylıkla içeren istihdam alanlarını oluşturmaktadır. Çalışmada önemli olan bir diğer bulgu ise görüşmecilerin tamamının Doğu ve Güneydoğu Bölgeleri’nde yer alan illerden İstanbul’a çalışmak için gelmeleridir. Buldukları bölgelerdeki yüksek işsizlik, düşük iş fırsatları yanında düşük eğitim düzeyi ve vasıfsızlık ile birleşen göçmenlik durumu bireylerin enformel sektör içerisinde konumlanmalarını beraberinde getirmektedir. Çocuk işçilerin tamamı hizmet ve imalat sektöründe yer alan işlerde zor çalışma koşulları, sosyal güvencesizlik ve uzun çalışma saatleri söz konusudur.

Çocuk işçiler tarafından elde edilen kazanç hane geliri açısından önemli bir yere sahip olmaktadır. Çocuk işçiler ve/veya diğer aile üyelerinin farklı kaynaklardan elde ettikleri kazançlardan oluşan bir ‘gelir havuzu’ ortaya çıkmaktadır. Çok kötü koşullara sahip ailelerde ise, aileye gelir getiren tek kişinin göçmen-çocuk işçi konumunda olması kazanılan geliri yalnız bireyle sınırlı kalmayıp tüm aileyi yoksulluk riski açısından kritik bir konuma yükseltmektedir. Çocuk işçiler arasında evin en büyük çocuğu veya evin en büyük erkek çocuğu konumundakilerin dikkate değer bir orana sahip olması, evin geçimini sağlama rolünü erkek çocuğa yükleyen anlayışın etkisini ortaya koymaktadır. Türkiye ortalamasının çok üstünde kalabalık hane nüfusu ve özellikle okul çağı ve öncesinde çocuklardan oluşan bağımlı aile üyesinin sayısının da fazlalığının erkek çocuğun bu geleneksel rolünü daha da pekiştirdiği görülmektedir.

Görüşülenlerin ebeveynlerinin sahip olduğu düşük eğitim düzeyinin çocuklara aktarımı ise, yoksulluk ile eğitime erişememe arasındaki ilişkinin varlığını yansıtmaktadır. Görüşülenlerin babalarının yalnızca %15'inin ilkokul mezunu, anneler arasında ise okuma-yazma bilmeyenlerin %85 gibi bir orana sahip olması ve ilkokul bitiren hiç kimsenin bulunmaması eğitim seviyesinde yaşanan olumsuzlukların çocuklar için görece iyileşse de büyük oranda aktarıldığını göstermektedir. Nesiller arası aktarımın geçerli olduğu alanlardan bir diğeri de mevsimlik göç pratikleri, metropolde iş bulma ve barınma süreçlerinde kendini ortaya koymaktadır. Genelde ilköğretimin bitmesine yakın zamanlarda İstanbul'a gelinerek ilk göç ve iş deneyimi yaşanmaktadır. Bizzat aile üyesi veya yakın akrabalar himayesinde, okulların tatil döneminde ilk çalışma tecrübesi yaşanmaktadır. Okulların başlamasıyla memlekete geri dönülmekte ve zorunlu eğitimin sona ermesiyle de 'bilinen-tecrübe edilen' yer olarak İstanbul'a tekrar hareket edilmektedir. Göçmen çocuk işçilerin barınmak için önemli kısmı baba ve ağabeylerden oluşan hane üyeleri ya da yakın akrabalarıyla birlikte göç etme ve birlikte kalma durumunun yaygınlığı kuşaklar arası aktarımın ve geleneksel mekanizmaların gücünü ortaya koymaktadır.

Türkiye örneğinde de görüldüğü gibi yoksulluktan kurtulma stratejisi olarak göç eden ve geldikleri yerlerde istihdama katılmak zorunda kalan özellikle yoksul hanelerin çocuk üyeleri, bu sürecin önemli aktörleri arasında yer almaktadır. Enformel alana 'sıkışan' kesimlerin çarpıcı örneği durumundaki göçmen ve çocuk durumundaki işçiler, yoksullukla mücadele stratejilerinde dikkate alınması gereken en korunaksız grupların başında gelmektedir.

Kaynakça

- Açıkalın, N. Yoksulluk ve Genç Kuşakların Toplumsal Hareketlilik Şansları: İstanbul ve Gaziantep Örnekleri, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2008(2)/ 17.
- Adaş, E. ve Geniş, Ş. 2009. *Ekonomik ve Sosyal Entegrasyon Raporu*, Gaziantep.
- Adaş, M., E., 2011. Fabrikada, tarlada ve sokakta: Marka kentın çocukları, *Ta Ezelden Taşkındır: Antep*, (der.) Mehmet Nuri Gültekin, İletişim Yayınları, İstanbul, ss.533-556.
- Akşit, B., etal. 2001. *Turkey Working Street Children in Three Metropolitan Cities: A Rapid Assessment*, Geneva, ILO-IPEC.
- Altıntaş, B., “Enformel Bir Emek Biçimi Olarak Sokak Toplayıcılığı”, *Toplum ve Bilim*, S.112, 2008, ss.31-59.
- Avşar, Z. ve Öğütoğulları, E., “Çocuk İşçiliği ve Çocuk İşçiliği İle Mücadele Stratejileri”, *Sosyal Güvenlik Dergisi* Cilt 39, Sayı 9, Kasım 2012.
- Bakırcı, K. 2004. *Çocuk ve Genç İşçilerinin Haklarının Korunması*, Beta Yayınları, İstanbul.
- Çaşkurlu, S., *Küreselleşen İşgücünün Krizi ve Küresel Eşitsizlik*, *Ekonomik Yaklaşım*, Cilt 21, Sayı.77, 2010, ss.49-100.
- Çelik, A., “Çocuk İşçiliğın bitmeyen öyküsü üzerine”, *Birikim Dergisi*, s.192, 2005, ss.29-39.
- DİSK, 2012. Çocuk İşçiliği Raporu. <http://diskar.cocuk.isciligi.raporu.doc>, 27 Nisan 2012.
- Emerson, M.P. and Souza, P. A., ‘Is there a Child Labour Trap? Intergenerational Persistence of Child Labour in Brazil’, *Economic Development and Cultural Change*, Vol.51, No.2, January 2003, pp.375-398.
- Erhard, F., 1994. *Population Policy in Turkey*, Deutsches Orient Institut, Hamburg.
- Gülçubuk, B., Tarımda Çocuk Emegi Sömürüsü ve Toplumsal Duyarlılık, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2012/2 (33), ss. 75-94.
- ILO, 1973. İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 Nolu Sözleşme, http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/ilo_138.htm, 7 Ekim 2012.
- ILO, 1999. Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğının Yasaklanması Ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi (182 Nolu Sözleşme), <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/soz182.htm>, 7 Ekim 2012.
- ILO, 2006. *The end of child labour: Within reach*, <http://www.ilo.org/public/english/standarts/relm/ilc95/pdf/rep-i-b.pdf>, 5 Mayıs 2012.
- ILO, 2010a. Global Child Labour Development: Measuring trends from 2004 to 2008, Geneva, <http://www.ilo.org/ipecinfor/product/viewProduct.do?productId=13313>, 6 Kasım 2012.
- ILO 2010b. Migration and Child Labour- Exploring child migrant vulnerabilities and those of children left-behind, Working Paper, <http://www.ilo.org/ipecinfor/product/viewProduct.do?productId=16975>, 23 Eylül 2012.
- ILO, 2012. IPEC action against child labour 2010–2011: Progress and future priorities, <http://www.ilo.org/ipecinfor/product/download.do?type=document&id=19735>, 8 Kasım 2012.
- İçduygu, A., Sirkeci, İ., Aydınğün, İ., 1998. “Türkiye’de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketine Etkisi”, (iç.) *Türkiye’de İçgöç*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, ss.207-240.
- İlik, B. ve Türkmen, Z., 1994. *Çocuk İşçiliğinin Temel Nedenlerinden Birisi Olan İç Göç Araştırma Projesi Dokümanı*, Ankara, ILO Yayınları.
- Lordoğlu, K. ve Başyatmaz, T., 12-18 Yaş Arası Çalışan Çocuklar İçin Bölgesel Bir Analiz Örneği: Bursa, *Sosyal Siyaset Konferansları* 32-33. Kitap 1983, ss.337-357.
- Maplecroft, 2012. Child Labour Index 2012, http://maplecroft.com/about/news/child_labour_2012.html, 3 Kasım 2012.

- Sarı, C., 2006. Formel ve Enformel Arasında: Ankara’da Atık Kağıt Toplayıcılarının Deneyimine Eleştirel Bir Bakış, *Türkiye’yi Sınıf Gerçeğiyle Anlamak*, Sosyal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, ss.126-137.
- Seabrook, J., 2001. *Children of Other Worlds-Exploitation in the Global Market*, Pluto Press, London-Sterling-Virginia.
- Sönmez, İ., “Concentrated urban poverty: the case of Izmir inner area”, Turkey. *European Planning Studies* vol.15, 2007 pp.319–338.
- Şenyapılı, T., 1982. *Kentsel Bütünleşme*, Türkiye Gelişme Araştırma Vakfı, Yayın No:4, Ankara.
- Tekeli, İ., 1982. “Kalkınma Sürecinde Marjinal Kesim ve Türkiye Üzerinde Bir Deneme”, (iç.) *Türkiye’de Kentleşme Yazıları*, Turhan Kitabevi Yayınları, Ankara, ss.147-181.
- Townson, D., 1994. *Dictionary of Modern History*, Penguin Books, London.
- TÜİK, 2006. Çocuk İşgücü Araştırması, <http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=482>, 10 Eylül 2012.
- UN, 1959. Declaration of the Rights of the Child, <http://www.un.org/cyberschoolbus/humanrights/resources/cbild.asp>, 12 Eylül 2012.
- UN, 2010. Human Development Report: Innovative New Measurements Chart Impact Of Poverty, Gender, Inequality, <http://hdr.undp.org/en/media/PR2-HDR10-3Indices-Rev5.pdf>, 9 Eylül 2012.
- UNICEF, 2011. Türkiye’de Çocukların Durumu Raporu, <http://panel.unicef.org.tr/vera/app/var/files/s/i/sitan-tur.pdf>, 15 Eylül 2012.
- UNICEF, 2012. The State of the World’s Children 2012: Children in an Urban World, http://www.unicef.org/sowc/files/SOWC_2012-Main_Report_EN_21Dec2011.pdf, 5 Kasım 2012.
- WB, 2000. Global Economic Prospects and the Developing Countries, <http://siteresources.worldbank.org/INTGEP/Resources/335315-1257198928325/GEP2000FullText.pdf>, 7 Kasım 2012.